

Ion Bărbuță

Diateza și derivarea actanțială în limba română

Articolul de față analizează procedeele transformaționale de natură semantico-sintactică și pragmatică în care este implicată structura actanțială a verbului. Printre fenomenele avute aici în vedere se numără derivarea actanțială și diateza. Chiar dacă reprezintă niște procese distincte, ele comportă anumite trăsături comune, ceea ce face ca, în multe cazuri, să fie confundabile. Din această cauză delimitarea lor, în studiile de lingvistică, rămâne a fi o sarcină greu de realizat. Astfel, anumite forme concrete ale derivării actanțiale (cum ar fi reflexivizarea, reciprocizarea, uneori și cauzativizarea) sunt incluse nejustificat printre termenii care constituie sistemul de opoziții al diatezei. Prin urmare, o analiză paralelă a procedeelelor avute aici în vedere ar fi în măsură să permită stabilirea criteriilor necesare pentru diferențierea lor.

Întrucât cercetarea noastră vizează stabilirea asemănărilor și deosebirilor dintre diateza și derivarea actanțială, fenomene legate de structura actanțială a verbului, este firesc să începem prin a prezenta o succintă descriere a acestuia de la urmă.

Se știe că verbul, în calitatea sa de unitate lexicală, nu doar desemnează o acțiune, ci este expresia globală a unui eveniment din realitate. Așa cum spunea L. Tesniere, verbul reprezintă o mică dramă, care implică atât participanții la acțiune, cât și circumstanțele în care aceasta se desfășoară. Tocmai din această cauză cele mai multe dintre trăsăturile semantice ale verbului au importante implicații sintactice. În funcție de aceste trăsături fiecare verb se definește printr-o anumită structură (schemă) actanțială care este actualizată în cadrul enunțului ca rezultat al completării pozițiilor deschise de verb în jurul său. Schema actanțială a verbului conține următoarele informații: a) numărul de poziții deschise, b) rolurile tematice atribuite fiecărui actant, c) obligativitatea sau neobligativitatea saturării fiecărei poziții [1, p. 398]. În felul acesta, fiecare verb implică, potrivit trăsăturilor lui inerente, un anumit număr de actanți, cărora le atribuie anumite roluri semantice. Actanții presupuși de structura semantico-sintactică a verbului se actualizează în cadrul nivelului structurii referențiale al enunțului.

În studiile de lingvistică, verbele sunt clasificate după mai multe criterii. În cazul de față ne interesează clasificarea verbelor în funcție de anumite trăsături sintactice. Este vorba de capacitatea lor de a se combina cu anumiți determinanți cu caracter obligatoriu. Astfel, după numărul de determinanți obligatorii implicați de structura actanțială a verbului, verbele se grupează în următoarele clase sintactice: a) verbe zerovalente, b) monovalente, c) bivalente, d) trivalente și e) polivalente.

Alte clasificări sintactice ale verbelor iau în considerare nu doar numărul, ci și tipul de complemente obligatorii pe care și le pot asocia. Astfel, în funcție de capacitatea

lor de a admite cei doi protagoniști ai proceselor, subiectul și obiectul, verbele se împart în următoarele trei clase lexico-gramaticale de bază: 1) verbe tranzitive, 2) verbe intransitive și 3) verbe impersonale. De menționat că o clasificare a verbelor în funcție de capacitatea lor de a se combina cu un subiect și cu un obiect direct este bine cunoscută și din gramaticile tradiționale. Doar că în aceste lucrări se examinează separat capacitatea verbului de a se combina cu un subiect (verbele se împart în personale și impersonale) și capacitatea verbului de a se combina cu un obiect direct (se disting verbele tranzitive și verbele intransitive). Studiile recente pun accentul nu pe fiecare dintre acest tip de relații în parte, ci pe relația *subiect – proces – obiect* în ansamblul ei [2, p. 87, 88]. Examineate din acest punct de vedere, procesele din realitate sunt de trei tipuri: 1) procese care implică doi protagoniști: un subiect și un obiect (sunt procesele desemnate în limbă cu ajutorul verbelor tranzitive); 2) procese care implică un singur protagonist: subiectul (sunt procesele marcate prin verbele intransitive) și 3) procese care nu implică niciun protagonist (e vorba de procesele desemnate prin verbele impersonale).

Prima clasă este reprezentată de verbele tranzitive. Ele exprimă procese orientate, adică procese care implică un punct de pornire și un punct final asupra căruia se îndreaptă acțiunea. Aceasta este schema generală a proceselor date. Trebuie menționat însă că ele se definesc prin diferite modalități de orientare a acțiunii pe axa subiect – obiect. Astfel, în funcție de criteriul dat, procesele orientate, desemnate cu ajutorul verbelor tranzitive, se împart în următoarele trei grupe:

a) procese împlănuite de un participant activ asupra unui obiect. Ele au ca punct de pornire participantul care inițiază și realizează acțiunea, iar ca punct de sosire un participant pasiv, care, într-un fel sau altul, suferă efectele procesului. În limbă, procesele date sunt desemnate prin verbele tranzitive directe. În enunț, ele pot primi un subiect și un complement direct: *a coase* (o haină), *a duce* (un sac), *a cosi* (iarbă), *a strânge* (ciuperci), *a scie* (un roman). Caracteristic pentru verbele tranzitive directe este faptul că ele diferențiază rolurile de agent și de pacient, cu alte cuvinte, în cazul lor rolurile de agent și de pacient sunt reprezentate prin diferiți referenți.

b) procese împlănuite de un participant asupra sa. În cazul acestor procese cel care împlănuiește acțiunea este și obiectul ei, altfel spus, obiectul acțiunii este subiectul însuși. De menționat că chiar dacă implică un singur participant, acțiunile date au totuși un caracter orientat. Faptul acesta este posibil din cauză că participantul dat are un rol dublu: de agent și de pacient al propriei acțiuni. În felul acesta, acțiunile la care ne referim pornesc de la subiect și se întorc tot asupra lui. În limbă, procesele de acest fel sunt desemnate cu ajutorul verbelor tranzitive reflexive. Ele conțin în structura lor forma neaccentuată a pronumelui reflexiv (a căruia persoană coincide cu cea a subiectului). În enunț, valoarea reflexivă poate fi reliefată cu ajutorul formelor accentuate ale pronumelui reflexiv: *a se îmbrăca* (pe sine), *a se pieptăna* (pe sine), *a se cunoaște* (pe sine), *a se lăuda* (pe sine). Tradițional, în cazul acestor verbe se vorbește despre reflexivul obiectiv. În structura lor pronumele *se* exprimă reversibilitatea acțiunii asupra autorului ei, marcând astfel dubla ipostază a subiectului: cea de participant activ și de participant pasiv. În felul acesta, *se* este o marcă a identității referențiale a subiectului cu obiectul acțiunii.

c) procese înfăptuite și suferite – concomitent sau alternativ – de doi sau de mai mulți participanți. Acestea sunt procesele ai căror protagoniști acționează unul asupra celuilalt. Și în cazul acestor procese este vorba de acțiuni orientate, adică de acțiuni care au un caracter vectorial. Evenimentele al căror centru îl constituie procesele definite ca reciproce înglobează două sau mai multe acțiuni cu sensuri de desfășurare opuse ai căror participanți acționează unul asupra celuilalt. Aceasta înseamnă că și în contextul proceselor date, la fel ca și în cazul proceselor reflexive, avem de a face cu niște participanți cu statut dublu: de agent și de pacient, nu însă de pacient al propriilor acțiuni, ci al unor acțiuni străine. Verbele cu ajutorul cărora sunt desemnate procesele de acest tip sunt numite verbe *transitive reciproce*. La fel ca și verbele tranzitive reflexive, cele tranzitive reciproce sunt pronominale: ele se conjugă cu ajutorul formelor neaccentuate ale pronumelor reflexive, dar, spre deosebire de cele dintâi, ele se folosesc numai la forma de plural. În plus, valoarea de reciprocitate poate fi întărită cu ajutorul locuțiunii pronominale *unul pe altul* sau cu ajutorul adverbului *reciproc*: *a se ajuta* (unul pe altul sau reciproc), *a se respecta* (unul pe altul), *a se învinui* (unul pe altul), *a se căuta* (unul pe altul). În felul acesta, pronumele *se* din componența verbelor în cauză exprimă orientarea acțiunii de la un participant la altul și ipostaza activă și pasivă a acestora.

După cum observăm, procesele descrise mai sus diferă nu numai prin orientarea între cele două puncte extreme, ci și prin specificul funcțional al protagoniștilor. Astfel, în cazul proceselor tranzitive directe participanții care apar în rolul de subiect și de obiect sunt entități distincte (*Cineva îl lauda pe altcineva.*). Procesele tranzitive reflexive implică un singur participant, care însă cumulează două ipostaze – de subiect și de obiect al propriei activități (*El se laudă pe sine.*). Evenimentele al căror centru îl constituie procesele tranzitive reciproce cuprind doi sau mai mulți participanți, care, la fel ca și în cazul proceselor tranzitive reflexive, apar în postură dublă – de subiect și de obiect, deosebindu-se însă de acestea de la urmă prin faptul că fiecare dintre ei îndeplinește o acțiune care se extinde asupra celuilalt și concomitent sau alternativ suferă efectele acțiunii altuia, deci îmbină ipostazele de subiect și de obiect ale unor acțiuni diferite ca orientare (*Ei se laudă unul pe altul.*). Notăm, de asemenea, că vom face distincție între verbele tranzitive reciproce și alte tipuri de verbe folosite în construcții reciproce.

Așadar, pornind de la cele expuse mai sus, putem constata că, dacă definim tranzitivitatea drept transferul acțiunii de la un punct de plecare (subiectul) spre un punct de sosire (obiectul), atunci delimităm următoarele subspecii de verbe tranzitive: a) verbe cu tranzitivitate directă, b) verbe cu tranzitivitate reflexivă și c) verbe cu tranzitivitate reciprocă.

Cea de a doua clasă de verbe, și anume verbele *intransitive*, denumesc acțiuni ale unui subiect care nu se extind asupra unui obiect. Având deci un singur protagonist – subiectul – procesele date au un caracter neorientat. Specific pentru procesele în discuție este faptul că ele rămân închise în sfera autorului lor, deci ele nu se extind nici asupra unui obiect din afară, nici asupra subiectului însuși, deoarece în cazul lor subiectul este implicat în întregime în proces: *a merge, a dormi, a se neliniști, a se supăra* etc.

În plan formal, verbele intransitive pot fi atât nepronominale (fără *se*), cât și pronominale (cu *se*). Spre deosebire de verbele tranzitive de diferite tipuri, acestea

nu se combină cu un complement direct și nici nu pot fi însoțite de formele neaccentuate ale pronumelor reflexive (*pe sine*), și nici de locuțiunea pronominală (*unul pe altul*): *a alerga, a trăi, a se duce, a se apropia, a se îmbolnăvi*. În cea mai mare parte, pronumele reflexiv apare pe lângă verbele intransitive care exprimă o transformare, o schimbare, o trecere dintr-o stare în alta, cum sunt: *a se îmbolnăvi, a se înroși, a se sătura*.

În sfârșit, verbele impersonale semnifică acțiuni care nu pot fi atribuite unui subiect, ele desfășurându-se parcă de la sine. În enunț aceste verbe nu pot avea subiect și se folosesc numai la pers. 3 sg.: *a ploua, a tuna, a fulgera, a viscoli, a ninge, a amurgi, a se întuneca, a se lumina, a se desprimăvăra*. După cum vedem, ele semnifică procese care pot fi caracterizate drept procese-fenomene. Ele nu implică nici ideea de sursă, nici ideea de obiect afectat. Aici se includ procesele a căror sursă nu există în realitate sau este considerată de vorbitori ca fiind neimportantă.

Prin *derivare actanțială* se înțelege transformarea care se produce la nivelul structuri actanțiale a lexemului verbal. Deosebirea principală a diatezei în raport cu derivarea actanțială rezidă în faptul că transformarea de convertire a construcțiilor active în construcții pasive sau impersonale modifică doar interpretarea pragmatică a evenimentului despre care se comunică în enunț și nu afectează în niciun fel interpretarea lui semantică. În același timp, derivarea actanțială presupune modificări de natură semantică datorate schimbării caracteristicilor referențiale ale evenimentului din realitate, ceea ce are drept efect modificarea structurii actanțiale a verbului [3, p. 210]. Prin urmare, cele două fenomene au determinări diferite: diateza este condiționată de necesități comunicativ-pragmatice, iar derivarea actanțială se datorează influenței unor factori de natură referențială.

Din punctul de vedere al impactului pe care îl are asupra poziției verbelor în limbă, derivarea actanțială constituie o transformare care are drept rezultat trecerea verbului dintr-o clasă lexico-gramaticală în alta. Dacă pornim de la constatarea că în limba română pot fi distinse cinci clase valențiale de verbe, atunci ar trebui să delimităm tot atâtea forme concrete de derivare actanțială. Într-adevăr, analiza faptelor de limbă demonstrează că în română pot fi delimitate următoarele tipuri de derivare actanțială: tranzitivarea, reflexivizarea, reciprocizarea, intransitivarea și impersonalizarea. După cum vedem, formele concrete de derivare actanțială sunt denumite după clasa valențială în care trec derivatele actanțiale.

Prin esența sa, derivarea actanțială este o transformare complexă, care cuprinde mai multe tipuri de modificări. În cazul acestei transformări se schimbă numărul, uneori, și tipul de actanți implicați de lexemul verbal. De asemenea, poate varia orientarea acțiunii pe axa subiect – obiect. În felul acesta, fiecare formă concretă de derivare actanțială se realizează prin aplicarea unui anumit număr de operații elementare, printre care se numără: a) suprimarea unui actant (variația numărului de actanți în sensul diminuării lor): *Fata îmbracă păpușa*. \Rightarrow *Fata se îmbracă*. După cum vedem, prin această operație actantul care reprezintă obiectul acțiunii este suprimat ($Ob \rightarrow \emptyset$); b) adăugarea unui actant (variația numărului de actanți în sensul augmentării lor): *Bolnavul a amețit*. \Rightarrow *Zgomotul i-a amețit pe pasageri*. În acest caz, verbul monovalent trece în categoria verbelor bivalente, deschizând o poziție nouă care este ocupată de un determinant având sensul de obiect al acțiunii ($\emptyset \rightarrow Ob$); c) substituirea unui actant cu altul: *Elevul scrie o compunere*. \Rightarrow *Stiloul*

acesta nu scrie. Este important de menționat că această operație presupune schimbarea statutului funcțional al actanților (ceea ce echivalează, de fapt, cu modificarea caracteristicilor actanților implicați de verb). Uneori, ea poate fi însoțită de ridicarea pe o treaptă mai înaltă a unuia dintre actanți: *Mama îl spală pe copil*. \Rightarrow *Copilul se spală*. *Bunicul aprinde focul*. \Rightarrow *Focul se aprinde*. (Ob \rightarrow Sb).

Examineate din punctul de vedere al efectului lor asupra orientării procesului, formele derivării actanțiale sunt de mai multe feluri. Ele pot avea ca efect: a) transformarea acțiunii neorientate într-o acțiune orientată asupra unui obiect exterior subiectului (modelul dat este specific tranzitivării); b) anularea orientării acțiunii asupra unui obiect exterior subiectului (în cazul intransitivării) și c) modificarea direcției de desfășurare a acțiunii; în acest caz sunt posibile următoarele două variante: de la o acțiune orientată asupra unui obiect exterior subiectului la o acțiune orientată asupra subiectului însuși (în cazul reflexivizării) sau de la o acțiune orientată asupra unui obiect exterior subiectului la o acțiune orientată asupra fiecăruia dintre participanții unei situații complexe (în cazul reciprocizării).

În ceea ce privește modul de manifestare a derivării actanțiale în raport cu formula semică, vom observa că aceasta a) se poate produce într-o formă „pură“, când se schimbă numai potențialul actanțial al verbului sau b) poate fi însoțită de anumite mutații semantice. În primul caz, modificarea structurii actanțiale rămâne în limitele aceleiași semnificații a verbului [4, p. 335]. Constatăm deci că acest tip de derivare actanțială nu este legat de modificarea procesului. În cazul dat variază doar orientarea și relațiile lui cu protagoniștii. În cazurile în care derivarea actanțială este însoțită de anumite mutații în formula semică a lexemului verbal, altfel spus, când variația schemei de roluri se asociază cu o variație semantică, verbul poate trece, de exemplu, din clasa verbelor de acțiune în cea a verbelor de stare, de devenire sau de relație. După această descriere de ansamblu a derivării actanțiale, vom prezenta în continuare o analiză succintă a fiecărei forme concrete de derivare actanțială.

Tranzitivarea se produce conform modelului: acțiune neorientată \Rightarrow acțiune orientată asupra unui obiect exterior subiectului. Această formă de derivare actanțială presupune deschiderea unei noi poziții pe lângă verb, ea fiind ocupată de un actant pasiv, adică de un participant afectat de proces: *Am ajuns acasă*. \Rightarrow *Următorii ne ajung din urmă*. *Băiatul creștea într-un an cât alții în doi*. \Rightarrow *Ea a crescut doi copii cumiși*. Esența acestui tip de derivare constă deci în transformarea verbului din monovalent (cu un singur actant) într-unul bivalent (cu doi actanți). Modelul dat poate fi descris cu ajutorul formulei: $N_1+V \Rightarrow N_1+V+N_2$.

Este important de menționat că tranzitivarea reprezintă o transformare care presupune nu doar modificarea anturajului actanțial al verbului, ea fiind însoțită și de o variație semantică. Dacă luăm în considerare mutația semantică produsă în cazul dat trebuie să constatăm că tranzitivarea verbului echivalează, de foarte multe ori, cu procedeul cauzativizării care constituie un tip de derivare actanțială având la bază utilizarea tranzitivă a verbelor intransitive noncauzative. După cum se știe, verbele noncauzative (care sunt, de regulă, verbe eventive sau verbe de stare) și cele cauzative formează

perechi: *A îmbătrânit.* \Rightarrow *Grijile l-au îmbătrânit. Copilul a adormit.* \Rightarrow *Mama l-a adormit pe copil.* În plan semantico-sintactic, distincția dintre verbele acestei perechi se bazează pe opoziția agentivitate / nonagentivitate. Astfel, ca efect al cauzativizării verbul încorporează în structura sa semantică semul [+Cauzativ] și admite în poziția subiectului un participant activ, un agent. Șirul modificărilor implicate de cauzativizarea verbului nu se oprește însă aici: verbul admite și o poziție suplimentară ocupată de un participant pasiv. Prin urmare, efectul cauzativizării, în calitatea ei de variantă a tranzitivării, constă în mărirea numărului de actanți ai verbului [5, p. 81].

Reflexivizarea este o formă de derivare actanțială care se desfășoară în conformitate cu modelul: acțiune orientată asupra unui obiect exterior subiectului \Rightarrow acțiune orientată asupra subiectului însuși: *a pieptăna (un copil) \Rightarrow a se pieptăna (pe sine), a lauda (un coleg) \Rightarrow a se lauda (pe sine).* În planul limbii, are loc o trecere a verbului din clasa verbelor tranzitive directe în cea a verbelor tranzitive reflexive. În raport cu verbele tranzitive directe de la care se formează, derivatele actanțiale constituite prin reflexivizare își modifică doar anturajul actanțial, păstrând intactă formula semică. Avem de a face, așadar, cu trecerea de la o structură cu doi actanți cu statut funcțional diferit – de subiect și de obiect – în cazul verbelor tranzitive directe la o structură cu un singur actant care cumulează rolurile de agent și de pacient, la verbele tranzitive reflexive. Sub aspectul schimbărilor suferite de verb, forma dată de derivare actanțială se definește prin suprimarea actantului pasiv și prin schimbarea statutului funcțional al actantului rămas, care începe să apară într-o postură dublă de agent și de pacient al propriei activități. După cum vedem, caracteristic pentru tipul dat de derivare este schimbarea direcției de desfășurare a procesului ca rezultat al suprapunerii celor două roluri tematice. Într-o formă schematizată, structura acestui tip de derivare ar putea fi redată prin formula: $N_1+V+N_2 \Rightarrow N_{1/2}+V$.

Marca reflexivizării este elementul pronominal (*se*), care exprimă reversibilitatea acțiunii asupra autorului ei, dar și dubla ipostază a actantului care apare în poziția subiectului: cea de participant activ și de participant pasiv, adică identitatea referențială a rolurilor de agent și de pacient.

Reciprocizarea urmează modelul: acțiune orientată asupra unui obiect exterior agentului \Rightarrow acțiune a doi sau a mai multor participanți care acționează unul asupra celuilalt: *a ajuta (pe cineva) \Rightarrow a se ajuta (unul pe altul), a căuta (pe cineva) \Rightarrow a se căuta (unul pe altul).* Transformarea dată se aplică verbelor tranzitive directe și constă în substituirea celor doi participanți cu statut funcțional diferit ai situațiilor tranzitive directe prin alții, care apar simultan sau succesiv în postura de subiect și de obiect al acțiunilor înlăptuite de fiecare dintre ei. Situația reciprocității are, de asemenea, un caracter complex. Ea cuprinde două sau mai multe acțiuni având o orientare opusă una alteia. Formula acestei forme de derivare actanțială este următoarea: $N_1+V+N_2 \Rightarrow N_{1/2; 2/1}+V$. Tipul dat de derivare actanțială este marcat cu ajutorul aceluiași element pronominal (*se*), care exprimă orientarea acțiunii de la un participant la altul și ipostazele activă și pasivă ale acestora.

Intranzitivarea este o formă de derivare actanțială care se realizează în conformitate cu modelul: acțiune orientată asupra unui obiect exterior agentului \Rightarrow acțiune neorientată: *a duce (ceva) \Rightarrow a se duce, a aprinde (ceva) \Rightarrow a se aprinde*. După cum putem observa, esența intranzitivării rezidă nu în schimbarea orientării acțiunii, ci în anularea completă a acestei trăsături din structura verbului. Operațiile care se aplică în acest caz – suprimarea obiectului și substituirea participantului activ din poziția subiectului cu un alt participant – au menirea de a anula transferul acțiunii dinspre un punct de plecare (subiectul) spre un punct de sosire (obiectul), limitând, astfel, acțiunea la sfera subiectului, care apare în calitate de unic participant implicat în întregime în desfășurarea procesului. Formula acestui tip de derivare actanțială este: $N_1+V+N_2 \Rightarrow N_1+V$.

Fiind un mijloc de modificare a structurii actanțiale a verbului, intranzitivarea se asociază, de regulă, cu o variație semantică. De foarte multe ori, perechea tranzitivă a acestor verbe este un verb cauzativ, astfel că intranzitivarea verbelor echivalează, de fapt, cu decauzativizarea lor. Cea mai importantă mutație semantică produsă în acest caz este suprimarea semului [+Cauzativ] din formula semică a verbului. Totodată, modelul derivativ al decauzativării implică deagentivizarea verbului, cu alte cuvinte, acesta își pierde trăsătura [+dinamicitate] din structura sa semantică. Astfel, devenind necauzative, verbele date trec în clasa celor de devenire sau de stare: *Soarele topește zăpada. \Rightarrow Zăpada se topește. Valurile macină pietrele. \Rightarrow Pietrele se macină*.

În limba română, există două modalități de realizare a intranzitivării. În foarte multe cazuri, în calitate de mijloc al intranzitivării poate apărea formantul pronominal (*se*), care funcționează și ca element detranzitivator, semnalând absența poziției actanțiale de obiect al acțiunii pe lângă un verb inițial tranzitiv direct: *Vântul stinge focul. \Rightarrow Focul se stinge*. Alteori, intranzitivarea verbului nu este marcată prin mijloace suplimentare. Unicul indice al caracterului intranzitiv al verbului este utilizarea în poziția subiectului a unui nume inanimat: *Fermierul a secat bălțile. \Rightarrow Izvorul a secat*. Există și cazuri când unul și același verb îmbină aceste două modalități de marcarea a intranzitivării: *Bărbatul duce un geamantan. \Rightarrow Drumul duce la gară. \Rightarrow Băiatul se duce la școală*.

Impersonalizarea este un tip de derivare actanțială slab reprezentat în limba română. Tocmai de aceea este greu să stabilim un anumit model caracteristic acestui procedeu. Despre impersonalizare putem vorbi doar pe baza rezultatului la care se ajunge. Deci un verb trece în categoria celor impersonale atunci când procesul este prezentat ca o entitate autonomă, care se desfășoară de la sine și a cărui sursă nu există sau nu îl interesează pe vorbitor. Iată câteva exemple de utilizare impersonală a unor verbe: *Lucrătorii cern nisipul. \Rightarrow Afară cerne. Liliacul miroase plăcut. \Rightarrow Miroase a liliac. Marea vuiește. \Rightarrow Îmi vuiește în urechi. Copilul mănâncă un măr. \Rightarrow Mă mănâncă în palmă*.

Diateza rămâne a fi una dintre categoriile gramaticale din limba română care a suscitat și continuă să suscite numeroase discuții [6]. Acestea vizează atât modul de interpretare a diatezei în general, cât și numărul de termeni cuprinși de categoria dată.

În funcție de factorii de care se ține cont la definirea diatezei, se cunosc mai multe modalități de interpretare a categoriei date. Tradițional, diateza este definită pornind

de la relația stabilită între procesul exprimat prin verbul predicat și protagoniștii lui: agentul și pacientul, aceștia fiind actualizați la nivelul structurii de suprafață a enunțului prin anumite părți de propoziție. Deci în acest caz, diateza se explică în termenii corelației dintre părțile de propoziție (subiect, complement direct, complement de agent) și rolurile tematice actualizate prin aceste părți de propoziție. Astfel, fiind marcată prin mijloace de natură verbală, diateza este definită pornind de la relația stabilită între verbul predicat și actanții care apar în poziția subiectului și în cea a complementului direct [7; 8; 9; 10; 11; 12; 13; 14].

Un alt mod de definire a diatezei, întâlnit în lucrările de lingvistică recente, se bazează pe relațiile existente între unitățile a două dintre straturile de semnificație delimitate în structura pragmasemantică a enunțului. Este vorba de nivelul structurii referențiale, reprezentat prin predicatul semantic și prin rolurile tematice (dintre care cele mai importante sunt agentul și pacientul), și de nivelul structurii informaționale al enunțului, ale cărui unități minime sunt tema și rema [15, p. 4; 16, p. 44].

O etapă importantă în interpretarea categoriei date o constituie concepția prezentată în GALR, I 2005/2008. În conformitate cu opinia expusă în această lucrare, diateza reprezintă o categorie constituită prin opoziția următorilor trei termeni: activul, pasivul și impersonalul. După cum vedem, pentru modul de interpretare a diatezei în *Gramatica* Academiei este caracteristică excluderea reflexivului din schema opozițiilor de diateză și acceptarea impersonalului ca diateză. De fapt, reflexivul nu a fost eliminat în totalitate din cadrul categoriei date. Dintre valorile reflexivului, în sistemul categoriei în cauză au rămas doar următoarele două: pasivul reflexiv (considerat a fi o realizare posibilă a diatezei pasive) și impersonalul (recunoscut drept unica realizare a diatezei impersonale) [4, p. 482]. Această modalitate de concepere a diatezei a generat un nou val de discuții. Cum era și de așteptat, cele mai multe discuții purtate în jurul categoriei în cauză sunt cele consacrate reflexivului.

Cercetările mai noi, preocupate de această problemă, au precizat că delimitarea celor trei diateze este, în general, conformă cu realitatea lingvistică. Astfel, dacă avem în vedere faptul că și construcția primară, care servește drept bază pentru constituirea structurilor secundare, derivate, conține trei elemente componente, și anume participantul activ (elementul focalizat în construcțiile active), participantul pasiv (elementul focalizat în construcțiile pasive) și procesul (elementul focalizat în construcțiile impersonale), atunci este firesc să se admită și în cadrul diatezei tot trei termeni. Menționăm, totodată, că în articolul de față reflexivul pasiv este inclus în componența diatezei impersonale, deoarece, după cum vom încerca să demonstrăm în continuare, el are același rol ca și impersonalul propriu-zis: descrierea evenimentului din realitate din perspectivă procesuală, altfel spus, el orientează interesul comunicativ al locutorului spre proces.

Fiind o categorie verbală, diateza nu interesează doar verbul, ci ansamblul construcției formate de verbul dat. Aceasta înseamnă că ea implică relații și modificări ce depășesc cadrul verbului predicat. Și într-adevăr, diateza, care este o categorie determinată de factori de natură pragmatică, presupune nu doar modificarea structurii

morfologice a verbului, ci și reorganizarea structurilor sintactice. Din acest punct de vedere, în limbă se disting două tipuri de structuri: structuri sintactice primare și structuri sintactice reorganizate sau derivate [4, p. 335]. Din prima categorie fac parte construcțiile active, iar în cea de a doua categorie intră construcțiile pasive și cele impersonale. Acestea de la urmă reprezintă efectul reorganizării comunicativ-pragmatice a construcțiilor active. Procedeele prin care se constituie ele sunt: pasivizarea (este o transformare de convertire a construcțiilor active în construcții pasive) și impersonalizarea (este o transformare de convertire a construcțiilor active în construcții impersonale).

Să vedem care este specificul structurilor în cadrul cărora se actualizează cele trei diateze verbale, atât în planul organizării sintactice, cât și sub aspect semantico-pragmatic. Pentru început vom prezenta o caracteristică generală a celor trei tipuri de structuri datorate formelor de diateză ale verbului.

S-a spus deja că fiecare dintre construcțiile alcătuite de un verb la o anumită diateză se definește printr-o organizare sintactică proprie. Cât privește construcțiile active, se consideră că ele „actualizează schema sintactico-semantică matricială a verbului” [4, p. 335]. Astfel, ele nu reprezintă altceva decât o lexicalizare a structurii actanțiale a verbului predicat. La rândul lor, structurile derivate – pasive și impersonale – se realizează cu ajutorul unor mijloace de natură morfologică și sintactică. Mijloacele morfologice sunt reprezentate prin formele de diateză ale verbului, iar printre operațiile sintactice folosite la convertirea structurilor primare în construcții derivate se numără: 1) re poziționarea constituenților plasați în pozițiile de subiect și de complement direct (se aplică în cazul pasivizării, parțial și la impersonalizare); 2) omiterea anumitor determinanți verbali (este frecventă la impersonalizare și e posibilă, de asemenea, la pasivizare). Ne vom opri asupra organizării și reorganizării morfosintactice a structurilor în cauză.

O caracteristică pragmatică a construcțiilor determinate de modificarea formei de diateză a verbului impune, mai întâi, descrierea factorilor responsabili de reorganizarea structurilor sintactice primare. După cum se știe, diferența dintre ele este de natură pragmatică, și nu referențial-semantică: situația din realitate descrisă în cele trei tipuri de diateze rămâne aceeași. Prin urmare, și factorii determinanți ai procedeele de convertire a structurilor active în structuri pasive și impersonale sunt de natură pragmatică. Este vorba, în acest caz, de fondul de cunoștințe comun celor doi interlocutori și de intenția discursivă a locutorului. Prin raportare la aceștia, transformarea de convertire a construcțiilor bazate pe diferite forme ale diatezei implică o modificare a structurii comunicative a enunțului, deci are loc o reorganizare ierarhică a structurii enunțului din perspectivă comunicativă.

După cum am văzut, cea mai exactă descriere a acestei modificări este prezentarea ei în termenii relațiilor dintre unitățile a două dintre straturile de semnificație ale enunțului. Acestea sunt nivelul structurii referențiale (care, de exemplu, în cazul verbelor tranzitive se definește prin schema agent – proces – pacient) și nivelul structurii informaționale (reprezentat prin temă și remă). În acest context, diateza se dovedește a fi „unul dintre mecanismele sintactice care asigură o reorganizare a enunțului și, implicit, o codificare

diferită a temei și a remei” [4, p. 331]. Diateza se află deci la originea unor structuri sintactice care asigură varierea nivelului structurii informaționale în raport cu nivelul structurii referențiale ale enunțului. Prin urmare, am putea spune că fiecare dintre construcțiile date se caracterizează printr-o anumită organizare a nivelului structurii informaționale în raport cu nivelul structurii referențiale.

De menționat că în construcțiile rezultate prin reorganizarea structurilor active, adică în construcțiile pasive și impersonale, concordanța dintre nivelul structurii referențiale și nivelul structurii informaționale, din anumite motive comunicativ-pragmatice, este încălcată. În lingvistică, structurile în cadrul cărora cele două niveluri au aceeași orientare sunt numite construcții izosemice, iar cele în cadrul cărora nivelurile date se caracterizează printr-o orientare diferită se numesc construcții neizosemice. Anume nepotrivirea dintre nivelurile în discuție ar putea servi drept argument în favoarea delimitării lor în structura pragmasemantică a enunțului. După cum demonstrează cercetările, limba posedă un complicat mecanism care asigură posibilitatea varierii nivelurilor de natură pragmatică în raport cu nivelul structurii referențiale. Asupra modului de funcționare a mecanismului dat ne vom opri în continuare, limitându-ne doar la cazurile de variere a acestor niveluri în cadrul transformărilor legate de diateză.

O primă modificare de natură pragmatică în cazul structurilor bazate pe diateza verbului este schimbarea ierarhiei comunicative a actanților. Astfel, în funcție de acești factori în fiecare situație de comunicare concretă locutorul are posibilitatea de a-și orienta interesul comunicativ asupra fiecăruia dintre cele trei elemente de bază ale evenimentului din realitate descris în enunț, și anume:

a) asupra participantului activ (care se manifestă, de cele mai multe ori, ca agent) în construcțiile active: *Columb a descoperit America*.

b) asupra participantului pasiv (care se manifestă, de obicei, ca pacient) în construcțiile pasive: *America a fost descoperită de Columb*.

c) asupra procesului însuși în construcțiile impersonale: *În anul 1492 se descoperă America*.

În felul acesta, existența structurilor legate de modificarea formei de diateză a verbului este determinată în cel mai direct mod de tematizarea unuia dintre cele trei elemente esențiale ale situației denotate: participantul activ, participantul pasiv sau procesul însuși. Cu alte cuvinte, pentru fiecare dintre aceste construcții este propriu un anumit tip de tematizare. Totuși aceasta nu este unica modificare de natură pragmatică implicată de reorganizarea construcțiilor legate de formele de diateză ale verbului.

Odată cu focalizarea constituentului celui mai important se schimbă nu doar perspectiva din care este descris evenimentul din realitate, ci și modalitatea de prezentare a acțiunii. După cum s-a spus, în cadrul construcției active, evenimentul din realitate este descris din punctul de vedere al participantului activ. În acest caz, acțiunea este văzută ca o acțiune în faptuită: (elevul) *citește*. În construcția pasivă, evenimentul din realitate este redat în enunț din punctul de vedere al participantului pasiv. De această dată acțiunea verbală apare ca o acțiune suportată: (cartea) *este citită*. În sfârșit, în construcția impersonală evenimentul este văzut din perspectivă procesului, adică dintr-o perspectivă dinamică, în desfășurare: *se citește* (mult).

Așadar, construcțiile determinate de modificarea formelor de diateză ale verbului diferă prin următoarele trăsături: 1) orientarea diferită a interesului comunicativ; 2) direcția de descriere a evenimentului din realitate și 3) modalitatea de prezentare a acțiunii. Să vedem cum se manifestă aceste trăsături în cazul fiecăreia dintre cele trei construcții.

Construcția activă are în calitate de centru predicativ un verb la diateza activă. Ea prezintă evenimentul din realitate din perspectiva participantului dinamic (agentul). Astfel, construcțiile date se caracterizează prin coincidența direcției de desfășurare a celor două niveluri de bază ale structurii pragmasemantice a enunțului. De menționat că, pentru ca nivelul structurii referențiale (se delimitează procesul și actanții și circumstanțele implicate de acesta) și nivelul structurii informaționale (segmentarea Temă – Remă) să fie orientate la fel, este necesar ca punctele lor de plecare să coincidă, altfel spus, să fie marcate prin același constituent al enunțului. După cum se menționează în *Gramatica Academiei*, „în construcția activă poziția de temă este rezervată Agentului” [4, p. 331]. Astfel, în calitate de element central al acestor construcții funcționează participantul activ, care îndeplinește rolul de subiect al comunicării și apare în poziția temei. De exemplu, în enunțul *Picătura sparge piatra*, primul element al acestui enunț cumulează valoarea de participant dinamic (agent), la nivelul structurii referențiale, cu rolul de temă, la nivelul structurii informaționale. În același timp, întrucât direcția de prezentare a evenimentului descris în enunț corespunde cu direcția de desfășurare a acestuia în realitate (de la subiectul acțiunii spre obiectul ei), acțiunea este prezentată din punctul de vedere al participantului dinamic (*picătura*) și deci apare ca o acțiune împlinită. Așadar, pentru construcțiile active este caracteristică o concordanță între cele trei trăsături de bază: orientarea interesului comunicativ, direcția de prezentare a evenimentului din realitate la nivelul structurii informaționale și modalitatea de prezentare a acțiunii.

Construcțiile pasive sunt construcțiile organizate în jurul unui verb la diateza pasivă. Ele reprezintă efectul transformării de convertire prin pasivizare a construcțiilor active. Dacă ar fi să caracterizăm transformarea pasivă din punctul de vedere al modificărilor morfosintactice produse, ar trebui să menționăm că aceasta presupune următoarele operații: 1) înlocuirea verbului la diateza activă prin același verb la diateza pasivă și 2) substituirea reciprocă a actanților plasați în pozițiile de subiect și de complement direct. Deplasarea acestor actanți în raport cu centrul predicativ nu are drept consecință schimbarea statutului lor funcțional: fiecare dintre ei continuă să apară în fiecare dintre cele două construcții cu același rol tematic: *Meșterul face urcioare*. ⇒ *Urcioarele sunt făcute de meșter*.

În plan pragmasemantic, esența transformării pasive rezidă în modificarea perspectivei de prezentare a evenimentului din realitate, care, la nivelul structurii informaționale, este descrisă dinspre participantul pasiv, el fiind constituentul cu cel mai ridicat grad de importanță comunicativă. În felul acesta, ca punct de pornire și deci ca element focalizat în astfel de construcții apare participantul pasiv. În același timp, participantul dinamic, activ este trecut pe planul doi, ceea ce, la nivelul enunțului,

are drept consecință varierea nivelului structurii informaționale în raport cu cel al structurii referențiale. Pierderea statutului de element central de către participantul activ se confirmă și prin faptul că, în multe cazuri, acesta poate rămâne neexprimat: *Casa a fost construită (de muncitori) în doi ani*. Reorganizarea nivelului structurii informaționale al enunțului în raport cu nivelul structurii referențiale, în cazul construcțiilor pasive, constă în deplasarea spre stânga, în poziția temei, a Pacientului, constituentul care conține o informație veche, cunoscută, și spre dreapta, în poziția remei, a constituentilor care transmit o informație nouă, necunoscută, aceștia fiind procesul și, eventual, Agentul care realizează acest proces: *Lupii au ucis o căprioară*. ⇒ *Căprioara a fost ucisă de lupi*. Așadar, structura pasivă păstrează poziția temei pentru Pacient și așază Agentul, atunci când este exprimat, în poziția remei [4, p. 331].

Observăm că, în construcțiile pasive, direcția de prezentare a evenimentului despre care se comunică în enunț este diametral opusă direcției de desfășurare a evenimentului din realitate. Aceasta are drept consecință faptul că în cadrul structurii date acțiunea este prezentată din punctul de vedere al participantului pasiv (casa, căprioara). De această dată, ea nu mai apare ca o acțiune împlinită (de un Agent), ci ca una suportată (de un Pacient). După cum se știe, încă Em. Benveniste menționa că diferența dintre construcțiile active și cele pasive are la bază opoziția semantică acțiune împlinită / acțiune suportată [17, p. 169].

Sub aspect semantic, și anume din punctul de vedere al modalității de prezentare a acțiunii verbale, construcțiile pasive se pot caracteriza nu numai prin valoarea de acțiune suportată, ci și prin cea de stare. Pentru a ilustra această distincție, vom analiza următoarele două enunțuri: *Copacii sunt doborâți de vântul puternic*. și *Copacii sunt doborâți la pământ*. Observăm că în primul enunț verbul la diateza pasivă exprimă sensul de acțiune suportată, iar în cel de al doilea enunț același verb semnifică o stare, și nu o acțiune. În aceste cazuri se vorbește despre pasivul acțiunii și pasivul stării.

Construcțiile impersonale sunt construcțiile care au în calitate de centru predicativ un verb la diateza impersonală. Ele reprezintă rezultatul transformării prin impersonalizare a unor construcții active. În plan morfosintactic, o structura impersonală se constituie ca efect al unei transformări care presupune următoarele operații: 1) trecerea verbului de la diateza activă la diateza impersonală; 2) suprimarea participantului dinamic cu trăsătura [+Uman], precum și a celorlalți participanți care nu interesează în situația dată de comunicare; 3) în cazul în care participantul pasiv este menținut, acesta este trecut în poziția subiectului: *Meșterii fac urcioare din lut*. ⇒ *Urcioarele se fac din lut*.

Spre deosebire de construcțiile pasive, care se formează doar de la structurile tranzitive directe, cele impersonale au o bază derivativă mult mai largă. Ele pot fi generate: 1) dintr-o transformare de eliminare a participantului dinamic, care se aplică structurilor intransitive: *Se doarme bine aici*.; 2) dintr-o transformare de eliminare simultană atât a subiectului, cât și a obiectului, care se aplică structurilor tranzitive directe: *S-a băut mult*.; 3) dintr-o transformare de eliminare a participantului dinamic însoțită de trecerea obiectului în poziția subiectului, care se aplică structurilor tranzitive directe: *S-au adoptat legi importante*.

În plan pragmasemantic, impersonalizarea presupune variația unei construcții având agentul sau un alt participant activ în poziția temei cu o construcție în care rolul tematic este atribuit verbului predicat. În aceste construcții evenimentul este descris nu din punctul de vedere al unuia dintre cei doi protagoniști (ca în cazul construcțiilor active și pasive), ci din perspectiva procesului însuși. În felul acesta, sub aspect funcțional, prin construcțiile impersonale se urmărește prezentarea evenimentului dintr-o perspectivă dinamică, procesuală, ceea ce se obține prin suprimarea subiectului din structura de suprafață a enunțului și prin orientarea interesului comunicativ de la protagoniștii procesului asupra procesului însuși. Altfel spus, rolul acestor construcții este de a pune în centrul atenției procesul, trecând pe planul doi protagoniștii lui: *Aici se lucrează bine. Se bea mult în casa aceasta. Azi nu se mai scriu scrisori, azi se telefonează.* Drept argument poate servi și faptul că, de obicei, în aceste construcții este utilizat, cu statut de element obligatoriu, în poziție rematică, un complement circumstanțial (de mod, de timp sau de loc), care are tocmai menirea de a caracteriza constituentul asupra căruia este orientat interesul comunicativ, adică procesul: *Se merge pe dreapta. Se vine la timp acasă. La munte se respiră ușor. Aici se trăiește ușor. Acolo se lucrează serios. Se fură mult în ultimul timp.* etc. Am putea, astfel, spune că în aceste enunțuri procesul ca element central este pus în legătură cu anumite circumstanțe, ele constituind fundalul pe care cel dintâi este proiectat.

Am văzut că transformarea de impersonalizare servește la constituirea unor construcții al căror scop general este orientarea interesului comunicativ asupra procesului în vederea transmiterii unei informații despre acesta. Totuși structurile în cauză nu se limitează doar la reliefaarea procesului, ele exprimă, în același timp, și relațiile lui cu diferiți participanți, aceștia fiind, de obicei, alții decât participantul dinamic. Astfel, prin construcția impersonală se poate pune în relief relația dintre proces și obiectul direct (Calul bun se vinde din grajd. Rezultatul se știe dinainte. Știrea s-a transmis la radio.), dintre proces și obiectul indirect (*De numele tău s-a auzit la noi în sat.*), dintre proces și destinatar (*Lui i s-a dat de acum. Nu mi s-a plătit nimic pentru munca mea.*), dintre proces și instrument (*Cu acest autocamion se transportă încărcături mari. Omul nu se bate cu bățul, ci cu cuvântul.*) etc. În felul acesta, în construcțiile impersonale interesul comunicativ se concentrează fie asupra acțiunii, fie simultan asupra acțiunii și asupra unui participant la eveniment (pacientul, destinatarul, instrumentul etc.), deosebindu-se astfel de construcțiile active și de cele pasive, unde componentul asupra căruia se orientează interesul comunicativ este Agentul subiect și, respectiv, Pacientul obiect.

S-a observat însă că, indiferent de faptul dacă sunt sau nu sunt exprimați participanții implicați de acțiunea verbală, construcția impersonală este folosită cu scopul de a comunica o informație în legătură cu procesul, căruia îi dă o nuanță imperfectivă, durativă [18, p. 199]. Chiar și atunci când unul dintre protagoniștii procesului, și anume Pacientul, ocupă poziția subiectului, impersonalul pune accentul pe desfășurarea acțiunii. Astfel, prin enunțurile: *Mărfurile se vând bine. Cartea se citește ușor. Ușa se închide greu.* se urmărește scopul de a se transmite o informație despre modul cum decurg procesele în cauză. Ceea ce interesează aici este: *Cum se vând mărfurile? Cum se citește*

cartea? Cum se închide ușa?, și nu: Ce se spune despre mărfuri / carte / ușă? În aceste construcții, obiectul este exprimat doar în măsura în care el se prezintă drept un suport al proceselor date fără de care cele de la urmă nu pot fi concepute. Așadar, în ceea ce privește modalitatea de caracterizare a acțiunii, construcțiile impersonale au în calitate de dominantă semantică trăsătura [+dinamicitate].

Cât privește modalitatea de descriere a acțiunii verbale în cadrul acestei construcții, este important să observăm că impersonalul reprezintă o structură poli-valentă. Astfel, prezentând evenimentul în ansamblu dintr-o perspectivă dinamică, structura dată se caracterizează și prin anumite valori secundare. Acestea pot fi descrise cu ajutorul opoziției acțiune înfăptuită – acțiune suportată. În unele cazuri, construcția dată posedă o valoare asemănătoare cu cea exprimată de construcția activă, iar în altele, o valoare asemănătoare cu cea a pasivului canonic.

Valorile descrise mai sus sunt dependente de tipul de structură de la care s-a constituit construcția impersonală. Astfel, construcția impersonală formată de la structurile intransitive sau de la cele tranzitive directe prin omiterea atât a Agentului, cât și a Pacientului, exprimă valoare de acțiune săvârșită: *Se citește puțin. Aici se construiește mult. În viață nu se intră cu picioarele de ceară.* Dacă această construcție reprezintă o transformare a unei structuri tranzitive având obiectul acțiunii exprimat și, după cum demonstrează M. Manoliu Manea, de multe ori el nu poate fi omis [19, p. 92-93], atunci ea se apropie, prin valoarea sa, de pasivul canonic: *Libertatea nu se cumpără. Schimbări nu se prevăd. Trenul nu se vede. Produsele se păstrează la rece. Se așteaptă furtuni puternice.* Se caută un paznic. Totuși în opoziție cu pasivul canonic, care prin valoarea sa se aseamănă cu o construcție rezultativă, impersonalul întotdeauna se definește prin trăsătura [+dinamicitate]. Să se compare, bunăoară, enunțurile: *Pomii se stropesc cu o soluție specială. și Pomii sunt stropiți cu o soluție specială.* În multe cazuri, datorită valorii sale de dinamicitate impersonalul nu poate fi substituit prin pasivul canonic: *Ziua bună se cunoaște de dimineață. Se spune că va fi un an greu. Se povestește că aici s-au dat lupte grele.* Cea mai importantă deosebire dintre construcția pasivă și cea impersonală constă în orientarea diferită a interesului comunicativ. După cum am văzut, în cazul pasivului interesul comunicativ se concentrează asupra participantului pasiv, iar în construcția impersonală asupra procesului. Anume datorită acestei deosebiri se explică păstrarea paralelă a acestor două tipuri de construcții în limbă [13, p. 140]. Așadar, în construcțiile impersonale elementul cel mai proeminent este procesul, care este doar pus în relație fie cu unul dintre participanții la situație (afară de participantul dinamic), fie cu anumite circumstanțe.

Din analiza efectuată rezultă că cele trei construcții având verbul predicat la o anumită formă de diateză diferă prin modalitatea de organizare a nivelului structurii informaționale în raport cu nivelul structurii referențiale, ceea ce echivalează cu o codificare diferită a temei și a reimei. În alți termeni, ar trebui să spunem că ele se deosebesc prin perspectiva din care vorbitorul privește evenimentul din realitate: din perspectiva participantului dinamic, din perspectiva participantului pasiv sau din perspectiva procesului însuși [19, p. 92]. Ca efect al acestei modificări se schimbă și statutul comunicativ al actanților, care se manifestă fie prin ridicarea în rang a unora

sau prin coborârea altora, fie prin suprimarea lor din structura de suprafață a enunțului. Un tip important de variere produs în procesul de transformare a structurilor active în structuri pasive sau impersonale vizează forma de prezentare a acțiunii care poate fi văzută ca acțiune înfăptuită (diateza activă), ca acțiune suportată (diateza pasivă) sau ca acțiune în desfășurare (diateza impersonală).

La finalul acestei analize care a urmărit stabilirea distincției dintre derivarea actanțială și transformarea de convertire a construcțiilor active în construcții pasive sau impersonale, prin care se manifestă diateza, concluzionăm că fenomenele date diferă în funcție de categoria afectată de transformarea respectivă.

După cum am văzut, derivarea actanțială presupune o influență directă asupra structurii actanțiale a verbului. Fiind reprezentată prin ansamblul pozițiilor deschise de verb și prin tipul actanților plasați în aceste poziții, structura actanțială suferă modificări în cazul aplicării uneia dintre cele cinci forme concrete de derivare actanțială existente în limba română (tranzitivarea, reflexivizarea, reciprocizarea, intransitivarea, impersonalizarea). Ca efect al derivării actanțiale se poate modifica sensul de desfășurare a procesului pe axa subiect – obiect, numărul și tipul de actanți implicați de verb.

Cât privește existența construcțiilor sintactice prin care se manifestă cele trei diateze ale verbului, este de menționat că ele presupun modificarea nivelului structurii informaționale al enunțului în raport cu nivelul structurii referențiale. Astfel, cu toate modificările care se produc în procesul de variație a construcțiilor sintactice generate ca efect al schimbării formelor de diateză ale verbului, pentru cele trei construcții este caracteristic faptul că ele păstrează intactă structura actanțială a verbului. Ceea ce se schimbă în acest caz este doar modalitatea ei de actualizare la nivelul structurii informaționale al enunțului. Drept argument poate fi invocat faptul că toate cele trei construcții având la bază o anumită formă de diateză desemnează același eveniment din realitate, iar participanții implicați își păstrează statutul lor funcțional (rolul lor semantic). Construcțiile în cauză se deosebesc doar în ceea ce privește perspectiva din care este descris evenimentul despre care se comunică în enunț, prin participantul focalizat și prin modalitatea de prezentare a acțiunii verbale.

Mai trebuie precizat că cele două fenomene avute aici în vedere se deosebesc prin rolul îndeplinit în limbă și în procesul de comunicare și prin factorii nonlingvistici responsabili de realizarea lor. Datorită derivării actanțiale se constituie noi unități lexicale care desemnează procese din realitate diferite de cele exprimate de verbul de bază prin numărul și / sau prin tipul de actanți implicați și prin orientarea acțiunii pe axa subiect – obiect. În același timp, transformările de convertire a construcțiilor active în construcții pasive sau impersonale au rolul de a ierarhiza elementele situației denotate în conformitate cu gradul de importanță comunicativă. Din acest punct de vedere, diateza și construcțiile constituite pe baza categoriei în cauză reprezintă mecanismul care asigură reorganizarea structurii informaționale a enunțului în vederea adaptării acestuia la fondul comun de cunoștințe caracteristic actului dat de comunicare și în funcție de intenția comunicativă urmărită de locutor.

Daca ar fi sa desprindem o concluzie generală, aceasta ar putea fi următoarea. Formele de derivare actanțială fac parte din registrul fenomenelor de natură referențial-semantică, iar transformarea de convertire a construcțiilor active în construcții pasive sau impersonale reprezintă un fenomen de natură pragmatică.

Referințe bibliografice

1. Bidu-Vrânceanu, Angela, Călărașu, Cristina, Ionescu-Ruxăndoiu, Liliana, Mancaș, Mihaela, Pană-Dindelegan, Gabriela. *Dicționar de științe ale limbii*, București: Nemira, 2001.
2. Constantinovici, E. *Semantica și morfosintaxa verbului în limba română*, Chișinău, 2007.
3. Плунгян В. А. *Введение в грамматическую семантику: грамматические значения и грамматические системы языков мира*, Moscova, 2011.
4. *Gramatica limbii române*. Vol. 1: *Cuvântul*, București, 2005.
5. Ușurelu, Camelia. *Categoria factitivului în limba română*. Editura Universității din București, 2005.
6. Pană Dindelegan, Gabriela. *Din nou despre diateză*, în vol. *Studii de gramatică și de formarea cuvintelor*. În memoria Mioarei Avram, București: Editura Academiei, 2006.
7. Avram, Mioara. *Gramatica pentru toți*, București: Humanitas, 2001.
8. Dimitriu, Corneliu. *Tratat de gramatică a limbii române. Morfologia*, Iași, 1999.
9. Guțu Romalo, Valeria. *Sintaxa limbii române. Probleme și interpretări*, București: Editura Didactică și Pedagogică, 1973.
10. Iordan, Iorgu, Robu, Vladimir. *Limba română contemporană*, București. 1978.
11. Irimia, Dumitru. *Gramatica limbii române*, Iași: Polirom, 2001.
12. Pană Dindelegan, Gabriela. *Considerații pe marginea unor discuții despre diateză*, LR, XVII, nr. 4, 1968, p. 319-322.
13. Pană Dindelegan, Gabriela. *Elemente de gramatică. Dificultăți, controverse, noi interpretări*, București: Humanitas, 2003.
14. Șuteu, Flora. *Observații asupra diatezei*: SCL, 1985, XXXVI, nr. 3, p. 262-264.
15. Lind M. *Deux constructions passives en français: le passif réfléchi et le passif périphrastique*, Université d'Uppsala, 2003.
16. Гак В. Г. *Типология преобразований в актантной структуре высказывания при переводе*. În: *Вопросы филологии*. 2002, № 1 (10). p. 42-47.
17. Benveniste E. *Actif et moyen dans le verbe*. În: *Problèmes de linguistique générale*, Paris: Gallimard, 1966.
18. Iordan, Iorgu, Guțu Romalo, Valeria, Niculescu, Alexandru. *Structura morfologică a limbii române contemporane*, București: Editura Științifică, 1967.
19. Manoliu Manea, Maria. *Gramatică, pragmasemantică și discurs*, București: Litera, 1993.

Institutul de Filologie al AȘM
(Chișinău)